

Одержано 18.02.2017 Рассмотрены вопросы бытового насилия (насилие в семье) как проблемы современного общества. Приведены статистические данные относительно бытового насилия в зарубежных странах. Проанализированы правовые и психологические аспекты этого феномена.

Ключевые слова: насилие, бытовое насилие, зарубежный опыт.

УДК 159.9.234

Сергій Дмитрович МАКСИМЕНКО,

доктор психологічних наук, професор,
директор Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології
НАПН України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки,
заслужений діяч науки і техніки України

ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкрито генетичний підхід до дослідження проблеми особистості в умовах мультипарадигмальності психологічного знання та у зв'язку з викликами суспільства. Авторська ідея полягає у спробі не пояснити, а зрозуміти психологію особистості, саму логіку її виникнення, становлення та існування, відкрити психологічні механізми цього грандіозного явища, цього дива, яким є особистість людини, а зрозумівши, вибудувати теоретичну парадигму особистості та метод її дослідження.

Ключові слова: особистість, генетична психологія, українське суспільство.

Бурхливий інтерес до проблеми особистості, що легко констатується в сучасній українській психології, є закономірним. Він пов'язаний далеко не лише з відкриттям численних і змістовних надбань світової науки (передусім персонології), що відбувається протягом існування України як самостійної держави, яка рухається до відкритого суспільства. Цей рух поступово призвів до усвідомлення необхідності існування в суспільному просторі пострадянської ментальності постаті практичного психолога як фахівця, який має вирішувати дуже важливі й унікальні проблеми існування особистості, та вирішувати їх може тільки він.

Так виник запит на реалізацію психологічного знання – явище цілком виправдане й абсолютно закономірне, добре відоме представникам усіх галузей науки: існування наукового напрямку є виправданим лише тоді, коли його здобутки на часі й активно використовуються в житті суспільства. Однак це явище зовсім не було відоме радянській психології (за винятком короткого, хоча й продуктивного періоду існування педології, який був продуктивним саме тому, що йому було знайоме це явище). Поява реального практичного запиту означає, що вітчизняна психологія отримує другий за коротку історію шанс стати справжньою наукою. Слід згадати слова Екклізіаста, використані Л. С. Виготським як епіграф до праці 1927 р. «Исторический смысл психологического кризиса»: «Камінь, що ним знехтували будівельники, покладено в основу кута». Виготський мав тоді на увазі саме практику: «Не лише життя потребує психології і практикує її в інших формах, але й психології потрібно чекати піднесення від цього зіткнення з життям». І далі – криза у психології «почалася, відбувається і закінчиться по лінії практики».

Досвід, набутий у сфері психологічних досліджень, наполегливо актуалізує потребу пізнання найбільш загадкового та складного – людської особистості як цілості. Зрозуміло, ми усвідомлюємо, що психологія особистості вже дуже давно є найбільш привабливим об'єктом наукового пошуку. Уважне та діалогічно – відкрите студіювання ідей видатних персонологів, осмислення емпіричних матеріалів значно збагатило наші уявлення про природу особистості, але водночас продемонструвало наявність значної кількості протиріч і невирішених питань.

З іншого боку, тривала робота, пов'язана з реалізацією в науково-психологічних дослідженнях принципу розвитку (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк), розробка методологічних підвалин генетичної психології, її категоріального апарату наводять на думку, що особистість можна зрозуміти *лише* як таку, що *розвивається*. Розвиток є формою існування особистості так само, як особистість являє собою форму існування психіки людини. Свого часу С. Л. Рубінштейн писав, що «психіка людини *особистісна* за своєю природою».

Чи можна в науковому аналізі «ухопити» плин такого складноструктурованого утворення, яким є особистість людини? Відповісти на це питання дуже просто: це обов'язково *треба* зробити, адже лише в такому разі ми отримаємо дані про об'єкт вивчення, а не підтвердження чи спростування власних міркувань щодо нього. Але наскільки реально здійснити таке пізнання на сучасному етапі розвитку психології? Це вже питання про *метод*.

Генетична психологія досліджує особистість в її реальному саморусі і тим самим долає проблему редуccionізму та «елементності» підходу. Генетико-моделюючий метод, якому присвячено значне місце в наших дослідженнях, дозволяє виявляти дійсні психологічні механізми становлення цілісної особистості та її окремих структурно-функціональних одиниць. Використання цього методу дозволило впритул підійти до розуміння таких глобальних питань, як витоки особистості та співвідношення в ній біологічного і соціального. Відкриваються захоплюючі обрії наукового пошуку. Наприклад, «початок», відправна початкова точка життя особистості. Із деяким подивом ми встановили, що психологія ніколи серйозно не досліджувала цей вихідний суттєвий момент, визначаючи «за звичкою», що все починається після фізичного народження людини. Але чи так є насправді? Що відбувається до цього акту? Чітке дотримання фундаментального положення А. Валлона про те, що будь-яка психічна структура виникає на основі *попередньої*, змусило нас серйозно аналізувати це питання. Виявляється, що проблема виникнення особистості – це, насправді, проблема виникнення *життя*, яка не виникає в буквальному сенсі з *не-особистості* (так само, як і життя не виникає з *не-життя*, принаймні земній науці не відомі такі явища). Особистість створюється (в тому сенсі, що вона є *тіло*) двома іншими люблячими особистостями та як така є постійним продовженням і довічним рухом-розвитком людського духу, культури, цивілізації. Так довічне існування особистості при «кінченності» життя окремої людини виводить у дуже актуальну площину – проблему *часу*. Його дійсними вимірами є соціальне та біологічне (природне) в людині. Співвідношення цих двох феноменів також виявляється недослідженим у психології. Між тим, ми встановили, що воно є неоднорідним і змінним: вихідна одиниця будь-якого соціального (взаємодія) визначає *початок* руху *нової особистості*. *Соціальне стає біологічним*, і це є кардинальний момент, у світлі якого і соціалізація, і виховання (в цілому інтеріоризація культурно-історичного досвіду) є процесами обов'язковими, але не унікально-вихідними.

Дослідження особистості як *само-руху* унікальної цілісності не може бути достатнім, якщо не вирішується проблема вихідних рушійних сил цього довічного та водночас такого короткого і яскравого плину.

Що ж є цією силою? Наш аналіз дозволяє припустити, що нею є **нужда**. Це особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і чинником соціальної життєвої сили людини. В її основі лежить суперечлива єдність могутніх біосоціальних процесів, яка «запліднює» собою і визначає нескінченний рух людського життя у Всесвіті. Енергетичне й інформаційне сплавляється в єдність у **нужді**, чим забезпечує не просто рух, а й розвиток, оскільки накопичений в індивідуальному існуванні людини досвід завдяки руху *нужди стає надбанням усього людства*.

В цілому генетична психологія відкриває цікавий і невідомий аспект існування особистості.

Реально психологія оперує трьома об'єктами. Первинним об'єктом виступає уявлення про людину як суспільну духовну істоту. Цей об'єкт вбирає в себе всі науки про людину, а отже, є загальним (гносеологічним) об'єктом, який виконує світоглядну функцію для визначення специфіки об'єкта пізнання стосовно тієї чи іншої конкретної науки.

Справжнім же об'єктом психології є людина як наявна, духовно-тілесна реальність, породжена предметно-практичною діяльністю в конкретно-історичних умовах. Цей об'єкт виступає перед дослідником як *об'єкт-данність* (а для психолога-практика він і є предметом його професійної діяльності).

Ідеальний об'єкт – це людина як універсальна цілісна істота, яка формується програмою віддалених цілей. Цей об'єкт може бути означений як *об'єкт-конструкт*.

Таким чином, говорячи про зміну методологічних орієнтацій наукової психології, які дозволили б їй бути більш ефективною у практично затребуваній сфері, ми маємо на увазі зближення емпіричного і теоретичного рівнів психологічного пізнання, а отже, зближення предмета й об'єкта психологічного дослідження. Така можливість, на наш погляд, реально існує. З одного боку, особистість як дійсний об'єкт психології людини об'єктивно є цілісною. Цілісність – атрибут, форма існування та розвитку такого утворення, притаманна йому *абсолютно* (це відображено навіть на рівні лексичному – вираз «нецілісна особистість» є нонсенсом). Будь-яке штучне, уявне розмежування цієї цілісності, яке здійснюється не за її логікою, призводить до неможливості (знову ж таки) уявного наповнення її здобутими в усій «операції» емпіричними фактами.

Нове бачення проблем особистості як дійсного предмета психологічного дослідження вимагає серйозної методологічної рефлексії. Потрібно виявити та сформувати нові підходи до організації психологічного аналізу, психологічного дослідження, визначити його дійсні критерії евристичності і практичної ефективності психологічного знання про природу, джерела та рушійні сили розвитку особистості, розробити засоби й методи верифікації емпіричних даних, окреслити методологічні парадигми, щоб була можливість «звести кінці з кінцями» знанням про особистість протягом її онтогенезу. Нас принципово цікавить шлях, яким має йти наше дослідження. Вихід на нього, у свою чергу, передбачає пошук способів аналізу та засобів експериментування, які дадуть можливість вийти на нові обрії розуміння зародження самого життя й визначити, **де, чому і як** з'являється психічне та реальність, яка існує та є істотною в житті кожної людини.

Зрозуміти особистість означає відповісти на одне з ключових питань: «Із чого починається життя?», «Що конститує саме собою життя людини?».

Саме так принципово ставимо ми питання і саме з цієї позиції намагаємося рефлексувати науково-історичний досвід, накопичений у світовій психології. Слід із самого початку визначитися відносно цього могутнього поля сучасної персонології: наша робота не має на меті ще один всебічний аналіз існуючих теорій особистості. Водночас ми не ставимо перед собою завдання створити нову, власну теорію. **Ідея полягає в іншому – спробувати не пояснити, а зрозуміти психологію особистості, саму логіку її виникнення, становлення та існування, відкрити психологічні механізми цього грандіозного явища, цього дива, яким є особистість людини, а зрозумівши, вибудувати теоретичну парадигму особистості та метод її дослідження.** Із цієї точки зору ми прагнемо обережного, зацікавленого та професійного *використання* тих надбань, що містяться в просторі психології особистості, тих фактів і поглядів, які, зазвичай, є дуже глибокими і вірними, а часто й просто геніальними. Проте вони не дають відповіді на поставлені важливі питання.

Центральним у нашому підході є генетичний аспект розвитку та функціонування особистості, адже існує сутнісний зв'язок між генезою становлення особистості і практичною реалізацією тих станів, в яких може перебувати особистість у наступних періодах свого життєвого шляху.

Нужда, таким чином, виступає як стрижень, що пронизує особистість в її житті, з'єднуючи у складну цілісність біологічне та соціальне. Вона є тим вектором, на якому сходяться й виявляються в єдиному вихідному біологічне та соціальне. І це є витоки, джерела, а з іншого боку – вичерпне закінчення життя. Нужда завжди виступає конституантом – і в соціальному середовищі, і в самому існуванні, і в тілесній організації людини. Вона є дійсно тим вихідним, тим вододілом, який дає можливість по-новому подивитися на всі теорії. Ця категорія ніби вміщує в собі всі парадигми та несе в собі ту хвилю нового підходу до розуміння особистості, який не вичерпується мотиваційно-потребовою сферою та іншими окремими частинами цього грандіозного і чудового утворення.

На нашу думку, введення категорії нужди необхідне і у діяльнісному підході, і в екзистенціальному, і в психоаналізі, і в глибинній психології. Адже нужда – це науковий факт, те, що описує реальність, яка не лише існує в особистості, але й конститує її. Все дійсно починається з нужди, яка виникає на з'єднанні двох фундаментальних векторів двох соціальних істот, які в соціальному контакті породжують нову біологічну особину – потенційну особистість.

Підводячи попередній підсумок, відзначимо головне: прогрес у науковому пізнанні психології особистості ми пов'язуємо з необхідністю організації досліджень, які б фіксували особливості самого предмета вивчення (логіка об'єкта) в його цілісності й унікально-специфічній складності. Природа особистості така, що вона існує як факт лише в русі, в розвитку. Отже, адекватним підходом до її вивчення буде або генетико-моделюючий підхід, або генетико-моделюючий метод. Це означає, що ми повинні викласти наше бачення специфіки вивчення явища розвитку в генетичній психології, щоб до визначити та чітко відкрити свою позицію. Лише після цього доречно приступати до концептуального викладення нашого бачення проблем психології особистості.

Одержано 26.02.2017

Раскрыт генетический подход к исследованию проблемы личности в условиях мультипарадигмальности психологического знания и в связи с вызовами общества. Авторская идея заключается в попытке не объяснить, а понять психологию личности, саму логику ее возникновения, становления и существования, открыть психологические механизмы этого грандиозного явления, этого чуда, которым является личность человека, а поняв, выстроить теоретическую парадигму личности и метод ее исследования.

Ключевые слова: личность, генетическая психология, украинское общество.

УДК 159.943.8

Оксана Володимирівна МОМОТ,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто проблему поведінки, спрямованої на подолання складних ситуацій – копіngu та вивченню особливостей опановуючої поведінки людей.

Ключові слова: копінг-стратегії, опановуюча поведінка особистості, прийняття рішень.

Проблема поведінки, спрямованої на подолання складних ситуацій, – копіngu (coping) – починаючи з 80-х років ХХ ст., традиційно знаходиться у фокусі уваги західних, зокрема американських науковців (Д. Брайт, А. Біллінс, К. Карвер, Р. Лазарус, К. Міллер, С. Фолкман та ін.). У межах психології останнім часом проводиться багато досліджень, спрямованих на вивчення особливостей подолання людиною складних життєвих ситуацій (Л. Анциферова, О. Будницька, Ф. Василюк, Р. Грановська, І. Нікольська, Н. Дорошенко, О. Зайва, Є. Коржова, О. Кочарян, Є. Лібіна, А. Налчаджян, С. Нартова-Бочавер та ін.).

Існують великі складності в розмежуванні механізмів захисту та опанування. Найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою психологічний захист характеризується відмовою індивіда від конструктивного вирішення проблеми, а способи опанування – необхідністю проявляти продуктивну активність та прагненням впоратися з труднощами. Можна сказати, що предметом психології опанування є вивчення механізмів емоційної та раціональної регуляції людиною своєї поведінки з метою оптимальної взаємодії з життєвими обставинами або їх перетворення в відповідності зі своїми намірами [2].